

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет

**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ
В УКРАЇНІ ТА СВІТІ:
ІСТОРІЯ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ**

Матеріали
XI Всеукраїнської науково-практичної конференції

(Суми, 28 травня 2024 року)

Суми
2024

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Власенко В. М., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Гончаренко А. В., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Дегтярьов С. І., д-р іст. наук (Сумський державний університет);
Ільницький В. І., д-р іст. наук (Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І. Франка);
Каганов Ю. О., д-р іст. наук (Запорізький національний університет);
Король В. М., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Котляр Ю. В., д-р іст. наук (Чорноморський національний університет ім. П. Могили, м. Миколаїв);
Куліш А. М., д-р юрид. наук (Сумський державний університет);
Лебідь А. Є., д-р філос. наук (Сумський державний університет);
Лобко Н. В., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Черкасов А. А., д-р іст. наук (Cherkas Global University, США).

Видання рекомендоване до друку рішенням вченої ради
Навчально-наукового інституту права СумДУ
(протокол № 7 від 21.06.2024 р.)

**Суспільно-політичні процеси в Україні та світі:
історія, проблеми, перспективи** : матер. XI Всеукр. наук.-
практ. конф. (Суми, 28 травня 2024 р.) / ред. колегія :
В. М. Власенко, А. В. Гончаренко, С. І. Дегтярьов та ін.
Суми : Сумський державний університет, 2024. 197 с.

До збірника увійшли наукові статті та повідомлення викладачів, студентів, учених та аспірантів ЗВО і наукових установ, виголошені в рамках XI Всеукраїнської науково-практичної конференції «Суспільно-політичні процеси в Україні та світі: історія, проблеми, перспективи», присвяченої актуальним питанням суспільно-гуманітарних наук.

© Сумський державний університет, 2024
© Автори, 2024

ГЕРАСИМЧУК О. М.
кандидат історичних наук,
Національний університет
«Чернігівський колегіум» ім. Т. Г. Шевченка

**ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИХ
ОСНОВ ПЕРЕСЕЛЕННЯ КОЗАКІВ ПІВНІЧНОГО
ЛІВОБЕРЕЖЖЯ УКРАЇНИ НА КУБАНЬ
У 1820–1825 рр.**

Історія масових міграцій українців бере свій початок з переселення козаків-запорожців і селян з України на Кубань наприкінці XVIII ст. Після того, як перші переселенці розселилися по території Північного Кавказу, з'ясувалося, що їхньої кількості зовсім недостатньо для господарчого освоєння нової території й охорони державного кордону. Тому на початку XIX ст. царський уряд продовжив переселенську політику. Якщо до 1808 р. з України до інших регіонів переселилося приблизно 7 тис. козаків, то в подальшому імперською владою було заплановано для початку переселити упродовж 1808–1811 рр. на Кубань з вищеназваних регіонів ще 25 тис. осіб козацького стану колишніх реєстрових козаків, переважно з Чернігівської та Полтавської губерній [1, с. 16].

Підстави та правила здійснення першого організованого масштабного переселення на Кубань у 1808–1811 рр. були викладені в найвище затвердженій (тобто такій, яка набирала силу законодавчого акту) доповіді міністра внутрішніх справ О. Куракіна царю від 17 березня 1808 р. під назвою «Про переселення з

Малоросійських Губерній козаків на землі Чорноморського війська». Потім ці правила стали першими організаційно-законодавчими основами для другої масової організованої хвилі переселення козаків Чернігівської й Полтавської губернії на землі Чорноморського війська (1820–1825 рр.). Головна суть цих правил полягала в тому, що переселення мало бути добровільним і для тих родин, які були вільні від державних і приватних боргів. Витрат на переселенців від казни не передбачалося. Перевага при переселенні на Кубань надавалася тим козацьким сім'ям, в яких було більше осіб жіночої статі [2, с. 132–136].

Наступним законодавчим актом, яким керувалися при другій хвилі переселення 1820–1825 рр., стала доповідь міністра внутрішніх справ В. Кочубея від 19 квітня 1820 р. під назвою «Про примноження Чорноморського війська переселенням на землі, які цьому війську належать, 25000 Малоросійських козаків». У своїй доповіді міністр обґрунтував необхідність нової хвилі переселення й пропонував: а) переселити упродовж 3-х років з двох українських губерній – Чернігівської й Полтавської 25 тис. осіб козаків чоловічої статі із сім'ями; б) переселення здійснити згідно правил для попереднього переселення від 17 березня 1808 р.; в) організація і керівництво переселенням покласти на малоросійського військового губернатора, який повинен доповідати про перебіг переселення в МВС; г) цивільним губернаторам подавати відомості про переселенців до казенних палат своїх губерній; д) новоприбулим козакам на місці оселення земельні ділянки надавати нарівні зі старожилами [3, с. 167].

Виконання царського указу було покладено на малоросійського військового губернатора (ним тоді був М. Рєпнін), який 18 серпня 1820 р. розіслав чернігівському (О. Фролову-Багрєєву) й полтавському (П. Тутолміну) цивільним губернаторам узагальнені деталізовані правила майбутнього переселення, які містили наступні пункти: 1) уряд, беручи до уваги значний брак у козаків землі, дозволив нині переселення осіб їхнього стану на землі Війська чорноморського 25 тис. чоловічої статі душ з обох малоросійських губерній; 2) переселення буде відбуватися на добровільній основі подібно до того, як це було в 1808 і 1809 роках; 3) переселення передбачається здійснювати упродовж 3-х років; 4) охочі до переселення мають повідомити про це волосним правлінням і отримати посвідчення від громади про відсутність боргів перед державою й односельцями; 5) волосні правління мають скласти іменний список охочих до переселення і разом із посвідченнями надати їх повітовому нижньому суду або городничому; 6) *«переселение предпочтительно разрешить будет тем семействам, в коих больше девок и вдов, в брак вступить могущих»* (тут і далі з метою достовірності викладеного мова і правопис деяких документів збережена – **О.Г.**) [4, арк. 24 зв.]; 7) переселенцям дозволяється продавати свої будинки й майно тому, кому вони забажають; 8) охочі до переселення мають можливість відіслати від себе кількох осіб до Чорноморського війська для огляду місць свого можливого оселення; 9) посланці від охочих до переселення отримають від губернського начальства документи для проходу до місця призначення, а чорноморська військова

канцелярія має підтвердити задоволення бажань переселенців; 10) до тих, хто не забажає відсилати від себе депутатів до місць майбутнього оселення, ніякого примусу не буде, проте для наділення їх земельними ділянками губернське керівництво увійде в контакт із чорноморською військовою канцелярією для вирішення питань оселення і надання списків переселенців; 11) лише після отримання дозволу на переселення і оголошення про це від міських і земських поліцій можна буде готуватися до переселення, продавати землю і майно; 12) переселенці будуть вирушати в дорогу партіями, у кожній не більше 30 сімей; для кожної партії будуть обрані старійшини, яким вручать відкриті листи на вільний прохід партії до призначеного місця; 13) для супроводу партій до Чорномор'я, для охорони від утисків і дотримання порядку між самими переселенцями до них будуть приставлені від міста до міста чи від повіту до повіту чиновник або унтер-офіцер; 14) якщо хтось з переселенців захворіє так, що не зможе далі рухатися, то рух партії не припиняється, а хворий із сім'єю віддається під опіку місцевої влади і медпрацівника; після одужання переселенець або самостійно із сім'єю або з іншою партією має бути відправлений в дорогу до місця призначення; 15) суворо забороняється брати в якості переселенців тих, кому не надано дозвіл на це губернським начальством, *«дабы под предлогом дозволенного переселения казакам, не могли воспользоваться сим помещичьи крестьяне или беглые разного рода люди»* і *«если бы оные люди могли случится, то немедленно будут возвращены в Малороссию чрез пересылку посредством земских полиций для*

обращения на прежнее жительство»; 16) козакам-переселенцям від казни не призначається ніякої допомоги на місці поселення, оскільки вони, продаючи свою землю, отримують необхідні кошти, а в місці поселення отримають значну ділянку землі [4, арк. 25–27 зв.].

Цивільні губернатори також дали своїм підлеглим чиновникам необхідні вказівки, які полягали в наступному: а) після того як від нижніх судів чи міської поліції до цивільного губернатора надійдуть поіменні списки охочих до переселення і після їх перевірки виявиться, що на майбутніх переселенцях нема боргів і їм громадою видані посвідчення на вихід з місць проживання, тоді ці списки надаються військовому губернатору, який виносить остаточне рішення щодо можливості переселятися; б) після того як цивільний губернатор отримає від військового повідомлення про дозвіл на переселення, він доводить це до відома козаків, які вирішили переселятися. Отримавши це повідомлення, козаки вже можуть надіслати в місця майбутнього поселення своїх представників для вибору місця проживання; в) губернатор сповіщає чорноморську військову канцелярію про тих, хто не бажає відсилати своїх представників, і надає їй їх списки. Лише після отримання губернатором сповіщення від військової канцелярії про те, що майбутнім переселенцям *«предварительно отведены были к поселению места и устроены необходимые на первый раз пристанища»*, очільник губернії має оголосити *«об оном немедленно чрез кого следует всем тем, кому переход сей дозволен, дабы они распродали собственности свои также грунтовые владения приизготовились бы к переходу на новые места»* [4, арк. 27 зв.–29].

Губернатори також закликали місцевих чиновників до точного й обов'язкового виконання вищевикладених правил і наголосили на тому що: 1) правила мають бути доведені до всіх козаків під розписку; 2) переселення має бути суворо добровільним; 3) як тільки з волосних правлінь надійдуть у нижні повітові суди списки охочих до переселення то, переконавшись у відсутності перешкоджаючих причин, їх необхідно негайно передати цивільному губернатору; 4) потрібно слідкувати, щоб козаки до остаточного затвердження списків переселенців не продавали своє майно й землю. Нагляд за точним виконанням правил мали здійснювати повітові стряпчі [4, арк. 30 зв.–31 зв.].

Вищенаведені правила були ключовими упродовж усього часу другої хвилі переселення 1820–1825 рр., періодично, виходячи із ситуації, дещо змінюючись. Таким чином, виходячи з вищесказаного, можна дійти висновку, що організаційно-правові основи переселення козаків Північного Лівобережжя України на Кубань, яке відбулося в 1820–1825 рр., були сформовані в перший рік другої хвилі міграцій. Переселення відбувалося за тими ж правилами, якими керувалися під час першої хвилі міграцій українських козаків у 1808–1811 рр.

1. Бачинська О. «Малоросійські козаки» XIX ст.: соціо-демографічна характеристика та територія розселення. *Історико-географічні дослідження в Україні* : зб. наук. праць. Ч. 12. Київ: Інститут історії України, 2012. С. 15–26.

2. Полное собрание законов Российской империи. Собр. 1. Т. XXX. 1808–1809. СПб.: Тип-я II Отд-я Собств. Его Имп. Величества Канцелярии, 1830. 1402 с.

3. Полное собрание законов Российской империи. Собр. 1. Т. XXXVII. 1820–1821. СПб.: Тип-я II Отд-я Собств. Его Имп. Величества Канцелярии, 1830. 983 с.

4. По указу императора Александра I о переселении 25 тысяч Малороссийских казаков в Черноморские земли для укрепления Черноморского войска. 16.06.1820–28.09.1826 г. // Держархів Чернігівської області, ф. 128, оп. 1, спр. 2352, 286 арк.

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ. ЛОКАЛЬНІ СТУДІЇ

Антонов Є. М.

Перебування Т. Г. Шевченка на Сумщині
у творчості Віри Юрченко 3

Власенко В. М.

З епістолярію Костя Мацієвича 1922 р. 9

Гаврилишин П. М.

Виявлені джерела до вивчення біографії
Богдана Гаврилишина 15

Герасимчук О. М.

Формування організаційно-правових основ
переселення козаків Північного Лівобережжя
України на Кубань у 1820–1825 рр. 20

Зінченко І. Д.

До питання про формування кордонів України
в 40-50-х роках ХХ ст.: огляд вибраної історіографії 27

Король В. М.

Село Блотниця Талалаївського району
1950–1960-х рр. у матеріалах усної історії 30

Котельницький Н. А.

Праці В. М. Хижнякова як джерело з історії формування
клерикальної політики земської ліберальної партії
Північної України (80-ті рр. XIX ст.) 43

Лобко Н. В.

Матеріали про військову службу як джерело
генеалогічної інформації 50

Медведєв І. А.

Події лютого-березня 2022 року в Тростянецькій
громаді Сумської області: хронологія та факти 55

Пономарьова К. О.

Історія військових поселень на території України:
до постановки проблеми 61

Шуть Т. І.

Соціально-економічне життя Сум у період німецької
окупації (за матеріалами газети «Сумський вісник») 65

Тихомиров К. В.

Жертви окупаційного нацистського режиму
на території України 70

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Андрощук В. П.

В'ячеслав Липинський на дипломатичній
службі Української держави 75

Баб'як М. О., Дикий В. В.

Дипломатична співпраця УНР і ЗУНР у добу
національно-визвольних змагань 80

Гончаренко А. В.

Радянська історіографія ролі Великої Британії в еволюції
колоніалізму наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. 84

Дацків І. Б., Проць В. В.

Міжнародна діяльність Лонгіна Цегельського 90

Зінченко І. Д.

Південно-західний кордон УРСР в 40-х роках ХХ ст.:
делімітація та демаркація 95

Іванов І. А.

Діяльність Оди Нобунаги по об'єднанню Японії 99

Мірошніченко А. В.

Роль Томаша Масарика в становленні
незалежної Чехословаччини 105

Назаров М. С.

Основні етапи російсько-української війни 2022-2024 рр. 110

<i>Порфілова М. В.</i> Зародження, формування і становлення соціальної політики	114
<i>Рагуліна А. В.</i> Смертна кара за кодексами законів Давньої Месопотамії	118
<u>КУЛЬТУРА ТА ОСВІТА: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ</u>	
<i>Антоненко П. Ю.</i> Коренізація як передумова розвитку українського мистецтва в 1920-1930-х роках	121
<i>Антонов Є. М.</i> Ілля Ріпін – український художник	125
<i>Гвоздицька С. М., Єсін А. І.</i> Особливості сучасного етапу розвитку витинанки на Сумщині	129
<i>Глушенок Н. М.</i> Висвітлення стану дослідження поняття міждисциплінарної інтеграції	135
<i>Дегтярьов С. І.</i> Проект Батуринського університету гетьмана Кирила Розумовського	140

- Дегтярьова Д. С.***
Відстоювання феміністичних поглядів у драматичній
поемі «Бояриня» Лесі Українки 149
- Калінін І. М.***
Правознавство в чоловічих гімназіях
кінця ХІХ – початку ХХ ст. 155
- Картава К. С.***
Ганна Затиркевич-Карпинська – громадська діячка
та особистість 161
- Кудінов Д. В.***
Пансіон Ганни Іванової в Сумах: нотатки до історії
жіночої освіти 167
- Маркович О. С.***
Значення творчості Василя Кричевського 174
- Струпінська Д. В.***
Неполітичні проекти Георгія Нарбути як
складова української національної культури
початку ХХ ст. 181
- Ярош Н. В.***
Виховний процес у навчальних закладах системи
державних трудових резервів СРСР (1940–1950-ті рр.) 189

Наукове видання

**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ
В УКРАЇНІ ТА СВІТІ:
ІСТОРІЯ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ**

Матеріали
XI Всеукраїнської науково-практичної конференції

(Суми, 28 травня 2024 року)

Оригінал-макет підготовлено на
кафедрі історії СумДУ

Редколегія не несе відповідальності за точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Матеріали друкуються в авторській редакції. Точка зору редколегії не завжди збігається з точкою зору автора.

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 16,77. Обл.-вид. арк. 19,83. Тираж 100 пр. Зам.№
Видавець і виготовлювач
Сумський державний університет,
вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3062 від 17.12.2007.